

مفسر گمنام ، علامه مصطفوی (ره)

ع. رضوانشهری

محمد حسین اصفهانی (کمپانی) بهره-
مند شد. و علاوه بر اساتید دروس فقه
و اصول پیاد شده، از محضر استاد
اخلاق آیت الله آقا سید علی قاضی نیز
فیض برد.
پس از مراجعت از نجف (۲۵
سالگی) تنها یک سال در قم به تدریس
تفسیر و علوم رایج عصر خود اهتمام
ورزید.
آقای محمد شریف رازی می نویسد:
«وی در خلال ایام تحصیل و تدریس،

علامه حسن مصطفوی (۱۳۸۴ -
۱۲۹۷ ه. ش) در زادگاهش تبریز،
دیستان و دبیرستان و همزمان دروس
مقدماتی حوزه را گذراند و به دانشکده
الهیات [معقول و منقول] تبریز وارد
شد و دکترا گرفت. وی در ادامه
تحصیل مدتی در قم به درس فقه و
اصول مرحوم آیت الله سید محمد
حجت و سپس به نجف اشرف رفت و
از افاضات حضرات آیات: آقا سید ابو
الحسن اصفهانی، نایینی و حاج شیخ

به مطالعات فنون گوناگون پرداخته و به نوادر و عجایبی برخورد کرده و اشخاص بزرگ معنوی را ملاقات کرده و از هر کدام بهره برده و از خرمن علمشان خوشه‌ها چیده و در جستجوی مطلوب، مسافرتها به داخل کشور کرده است و در پایان کار، رحل اقامت در تهران افکند و بیشتر اوقات خود را صرف مطالعه و تزکیه نفس می‌کند.^۱

«استاد مصطفوی از افراد مجهول القدر و از افرادی است که قریب چهل سال هست او را می‌شناسم. تا کنون از او هیچ کار ناپسند و مکروهی ندیده‌ام، چه رسد به گناه، همچنین جداً جز اخلاق زیبا و تلاش به جا از او مشاهده نکرده‌ام. فاضل کامل، عالم عامل، در استخاره با قرآن مجید دارای ید طولی و در استنباط و استخراج خیر و شر مراد از کتاب خدا، مهارت کامل و بسیار مجرب و مبتلا به همه طبقات است.»^۲

۱. گنجینه دانشمندان، ج ۳، ص ۵۶۸، با اندکی تلخیص و ویرایش.

۲. همان.

یکی از مبلغان از آن مرحوم نقل کرد: «زمانی در تهران منبر می‌رفتم. برخی محذورات و موانع تبلیغ در آن عصر، مثل توقّف ستایش و چاپلوسی بسانی و مستمع، به ویژه در مجالس ترحیم سبب شد که منبر را رها کنم.»

با اهل معنا و معرفت

از دوران جوانی به تقوا و سیر و سلوک، اهتمامی وافسر داشت و بسا جمعی از اهل معرفت به حشر و نشر می‌پرداخت. گروهی - حدود ۱۵ نفر از جمله شهید محراب آیت الله مدنی - در فیضیه محفل انسی داشتند و از عالم عارف ملا آقا جان زنجانی و... استفاده می‌کردند. وی سه ماه در قم در حجره مرحوم مصطفوی اقامت داشت.

در مشهد نیز سه ماه با ملا آقا جان در مدرسه خیرات خان بود و می‌گفت: در آنجا اهل معنا و فضیلت زیاد بودند، ولی سرآمد همه، آقا شیخ حسنعلی مقدادی اصفهانی (نخودکی) بود. از این بزرگان و نیز از عارف گرانقدر حاج

میرزا جواد آقا انصاری همدانی^۱ و...
خاطرات و سخنان شنیدنی داشت.^۲

ازدواج

پس از بازگشت از نجف اشرف در
۲۶ سالگی در تهران ازدواج و اقامت
کرد و عمدتاً در قم و تهران به سر می-
برد. وی همواره سرگرم تحقیق و
تألیف بود. او در مقدمه «رساله لقاء الله»
می‌گوید: «من آنچه را به یقین حق
دیده‌ام، در این کتاب نوشته‌ام.»

بیش از این، مجالی برای بیان شرح
حال علامه مصطفوی نیست. گفتنی
است که در ماه مبارک رمضان ۱۳۲۲ ق
مصادف با ۱۳۸۰ ش، از طرف
نمایشگاه قرآن، از ایشان به عنوان یکی
از خادمان قرآن، قدردانی شد.

آثار

نزدیک به ۴۰ اثر از آن مرحوم
منتشر شده است. برخی از این آثار که
بیشتر با مفسران و مبلغان مرتبط است،
از این قرار است:

۱. زندگینامه ایشان با نام «در کنوی بی-
نشاهان» منتشر شده است.
۲. از قول برخی بستگان و روحانیان.

۱. «التحقیق فی کلمات القرآن
الکریم»، در ۱۴ جلد به عربی که در
سال ۱۳۶۲ ش به عنوان کتاب برگزیده
سال، از طرف وزارت فرهنگ و ارشاد
اسلامی معرفی شد؛

۲. «تفسیر روشن» در ۱۶ جلد به
فارسی که در سال ۱۳۸۱ ق مورد
تشویق قرار گرفت؛

۳. «اشعه نور»، در تفسیر آیه نور،
مجموعه‌ای از نظرات آیت الله حاج
شیخ ملاهادی تهرانی و علامه
مصطفوی؛

۴. «روش علمی در ترجمه و تفسیر
قرآن مجید»؛

۵. «تفسیر سوره حشر»؛

۶. «راهنمای گمشدگان»؛

۷. «سرگذشت و قصه‌های عارف
کامل و دانشمند بهلول عاقل»؛

۸. «مجموعه قصه‌های شیرین»؛

۹. «محاكمه و بررسی باب و بهاء»،
در ۳ جلد به فارسی در نقد بابیت و
بهائیت؛

۱۰. «الحقائق فی تاریخ الاسلام
والفتن والاحداث»، یک دوره تاریخ

مستند از عصر پیامبر - صلی الله علیه و آله وسلم - تا عصر غیبت، برگرفته از منابع سنی در پنج قرن اول اسلام؛

۱۱. «الامام المجتبی - علیه السلام -»، برگرفته از منابع اهل سنت؛

۱۲. «مناظره و بحث آزاد»، مباحثاتی با سنی، صوفی، مسیحی، مادی و بهایی؛

۱۳. مقالاتی درباره خاتمیت و بشارات حضرت مسیح - علیه السلام -؛

۱۴. «رساله سیر و سلوک»؛

۱۵. «رساله معرفت الله»، ترجمه و شرح خطبه‌ای از امام هشتم - علیه السلام -؛

۱۶. «احادیث صعب و مشکل امام هشتم - علیه السلام -»؛

۱۷. و ...

نکاتی از سبک «تفسیر روشن»

در آغاز، لغات و ترجمه و توضیح مختصر آیه آمده و سپس یک تفسیر روشن و قاطع از آیه به زبان ساده ذکر شده است، نه چند قول موجود و محتمل در آیه. آن گاه به نقل و توضیح حدیث معتبر و مرتبط - اگر در ذیل آیه

باشد - و بیان ترکیب و اعراب و لطایف، می‌پردازد.

این تفسیر شامل مقدمات دوازده گانه‌ای است که برخی از آراء برجسته و نظرهای نویسنده، در آن مطرح گشته است. بعضی از آراء ایشان را به صورت خلاصه نقل می‌کنیم:

۱. تفسیر

تفسیر یعنی شرح و بسط و توضیح، و این متوقف است بر فهم مراد و منظور گوینده تا بتواند آن طور که واقعیت دارد، منظور او را توضیح بدهد. و فهم صحیح و درست مطالب قرآن کریم بر دو شرط متوقف است:

شرط اول: آشنایی کامل مفسر به کلمات و جملات و ظواهر تعبیرات آن از لحاظ ادبی؛ به طوری که خود، صاحب رأی و اجتهاد و یقین باشد، نه آنکه در مقام فهمیدن مطالب، از اقوال دیگران تقلید کند و باید معانی حقیقه را با تحقیق به دست آورد تا معانی قطعی را دریابد و کلام پروردگار متعال را به مفاهیم مجازی حمل نکند.

مجاز‌گویی در قرآن مجید، موجب اضلال افکار و سرگردانی مردم است و نیز کتاب الهی را از قاطعیت ساقط می‌کند و به منحرفان فرصت می‌دهد که مطابق رأی باطل و نظر فاسد خود، از آیات قرآن مجید استفاده کنند.

ضمناً تمام معارف الهی و حقایق، با حمل الفاظ به معانی مجازیه از میان برداشته شده و قسمت مهم کلمات خداوند متعال، نامفهوم و خارج از استفاده مردم خواهد بود.

شرط دوم: مفسر باید قلب پاک و باطن نورانی داشته باشد و با نور الهی محیط، حقایق کلمات پروردگار متعال را ادراک کند و از معارف لاهوتی و عوالم غیبی آگاه باشد. قرآن می‌فرماید: ﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾؛ در این کتاب هیچ موضوع مشکوکی نیست و همه مطالب آن یقینی و حق است و با داشتن حقیقت تقوا و برخورداری از افکار و اخلاق و اعمال صالح، می‌شود مشمول هدایت قرآن شد.

۲. ترجمه

ترجمه یعنی درآوردن لغتی به لغت دیگر (واژه ترجمه از آرامی و سریانی به عربی آمده است) و ترجمه قرآن به زبان دیگر مشکل‌تر از تفسیر آن است؛ زیرا لازم است که در مقام ترجمه، تمام مقصود و منظور متکلم تفهیم شود و کوچک‌ترین تحریفی در بیان مراد او پیش نیاید و این (علاوه بر دارا بودن شرایط تفسیر)، محتاج است به تسلط کامل به جهت بیان و قلم تا بتواند مفهوم کامل آیه کریمه را به واژه کوتاه و مختصر و در عین حال، مفید و روشن و تمام تحویل بدهد...

ترجمه کتاب خداوند متعال، بهترین خدمت به افراد بشر است، به شرط اینکه هیئتی از متخصصان در تفسیر، جمع شده و به جای ترجمه، تفسیر کوتاه و مختصری بنویسند و دست کم، مقاصد آن را به زبان گویا و کوتاه و جامع به قلم بیاورند.

۳. نقل اقوال

از مطالب گذشته روشن شد که تفسیر، در صورتی که دارای شرایط

گذشته باشد و با قاطعیت نورانیت باطنی و روحانیت تمام و آگاهی علمی و ادبی همراه شود، قهراً به واقعیت و حق نزدیک خواهد بود، احتمالات و اختلافات برطرف خواهد شد و مفهوم واحدی باقی خواهد ماند.

نقل اقوال و آراء بسیاری از مفسران - که بی تحقیق و اجتهاد فهم حقایق نورانی کتاب الهی قلم زده‌اند - به جز تکثیر شبهه و ایجاد حیرت و ضلالت، هرگز فایده‌ای نخواهد داشت.

ما نیز در این کتاب - در حد امکان - سعی کردیم که اختلافی ایجاد نکنیم و خوانندگان گرامی را به معانی حقیقی نزدیک و در هر بخش، آنچه را که حق می‌بینیم، بیان کنیم.

۴. تأویل

تأویل یعنی برگردانیدن و ارجاع دادن کلمات و مفاهیم آنها به مقاصدی که از جانب گوینده اراده شده است و ذکر این کلمه دلالت دارد بر اینکه «تشابه» در جهت مراد و مقصود است، نه معانی؛ زیرا کلمات، همیشه مفهوم و

معلوم است و اطلاق تأویل بر آنها صحیح نیست.

پس تشابه، دارای معنای ابهام، مخفی بودن، پوشیده شدن و مجهول گشتن نباشد.

آری، لازمه و نتیجه تشابه بودن این است که مراد و مقصود وی برای افرادی که ضعیف و محجوب هستند، پوشیده بماند و نتوانند منظور و مراد را دریابند.^۱

تذکراتی درباره کتاب «التحقیق فی کلمات القرآن الکریم»

هدف از تألیف این کتاب چنین تشریح شده است:

از آنجا که استفاده از حقایق و معارف و احکام و آداب قرآن مجید، متوقف است بر درک دقیق و تحقیقی واژه‌ها، لازم است برای درک حقیقت و معنای واقعی کلمه‌ها و تشخیص معانی حقیقی از مجازی، تلاش شود.

از طرفی، آثاری که در لغت عرب تألیف شده، گوناگون است و بیشترشان صرفاً جمع‌آوری اقوال و اشاره به مطلق

۱. مقدمه «تفسیر روشن» با اندکی تصرف.

موارد استعمال است؛ اعم از حقیقی و مجازی. و خالی از تحقیق است که در نتیجه معنی حقیقی را روشن نمی‌کند و جز افزایش گمراهی و یا سرگردانی در واژه‌های قرآن، نتیجه‌ای ندارد.

از این رو، به فضل خدا، توفیق تألیف این اثر برگزیده، تحقیق در کلمات قرآن، با ویژگیهای ذیل نصیب شد.

۱. در نقل لغات به کتابهای تحقیقی و پرمایه که به ریشه‌یابی و ایراد صحیح پرداخته‌اند، اعتماد شد، مثل: صحاح و مقایس.

۲. در مرحله دوم، از کتابهایی که به دقت و تحقیق نزدیک‌ترند، از باب تأیید و توضیح نقل کردیم، مثل: اساس، فائق، مفردات و لسان.

۳. به قدر نیاز و با رعایت امانت کامل، از منابع اخذ کردیم، نه بیشتر.

۴. مستن منقول از منابع و توضیحات، کاملاً جدای از هم است.

۵. در توضیح، از هر آنچه خارج از موضوع است، پرهیز شده است.

۶. معیار در شمارش آیات، سبک «المعجم المفهرس» است.

۷. هدف از تألیف، جز تحقیق و کشف معانی واقعی واژه‌ها چیزی نیست و در این زمینه، تلاش و کوشش به غایت و نهایت رسید و از آیات کریمه قرآنی و فیوضات الهی و الهامات ربانی نیز بهره گرفتیم. سپاس خدای را بر هدایت و عنایتش!

۸. آن گاه که معانی حقیقی کلمه‌ای آشکار شد، همان را بر موارد استعمالش تطبیق کردیم.

۹. هنگامی که اصل واحد و ریشه آن روشن شد، سایر معانی مجازی و موارد استعمال را به همان اصل واحد ارجاع دادیم و وجه تناسب را بیان کردیم.

۱۰. با روشن شدن حق، متعرض سایر سخنانی که در کتابهای لغوی، تفسیری و ادبی در تضعیف برخی معانی آمده است، نشدیم...^۱

۱. مقدمه «التحقیق فی کلمات القرآن الکریم». مبلغان محترم جهت استفاده از آثار این عالم بزرگوار می‌توانند به سایت ایشان در اینترنت مراجعه کنند.